

Karasszon Dezső

„Krisztus az mi bűneinkért”

Huszár Gál húsvéti éneke és a „virgulálás” technikája*

Könnyen olvasható, de nem valami könnyen értelmezhető kottát tartunk a kezünkben¹. Aki Huszár Gál húsvéti énekét innen

Karasszon Dezső a debrecen-nagygyerdei református templom orgonistája, a Református Egyházzeneészek Munkaközössége (ReZEM) elnöke.

és csakis innen, ennek és csakis ennek a lejegyzésnek az alapján szeretné megtanulni és megszólaltatni, az a második versszaktól kezdődően a sorok szótagszámának helyenként egészen meglepő ingadozásai miatt egyre gyakrabban fog zavarba jönni, és végül valószínűleg nem is tudja végigénekelni a darabot.

Döntő segítség persze, hogy ismerhetjük az ének ősfarmáját, Luther Márton sokféle összefüggésben nevezetes, *Christ lag in Todesbanden* kezdetű korálját². A két dallamalak egybevetése azonban távolról sem old meg minden problémát. Annyi világos, hogy Huszár Gál sokhelyütt radikálisan eltér az eredetitől, sőt magát a Bar-formát is elhomályosítja, hiszen a szabályszerűen ismétlődő első sorpár zenei anyagát kétszer kétféleképpen kottázza le. De vajon mit nyer ezzel? Miért kellett ezt a dallamot ilyen „kacifántos” leírni?

A válasz egész biztosan az, hogy a nyomdász-prédikátor itt nem a dallam alap-formáját, hanem annak rögtön az első versszakhoz igazított, 16. századi kifejezéssel élve: a „virgulált” változatát akarta rögzíteni.

Gálszécsi István töredékesen ránk maradt 1536-os énekeskönyvének a bevezetője a következőképpen írja körül a „virgulálás” fogalmát:

„Az énekekben nehol több ígik vadnak, hogynem mint az első versnek nótái volnának, azírt ilyen módot tartsatok, hogy az hol ez történeedik, tehát egy nótán teljesítsitek azokat be, ezt penig, hogy inkább eszetekbe vehessitek, könnyebbsígnék okáírt minden íneket megvirguláltam.”³

Mai szavakkal megfogalmazva ez nagyjából annyit jelent, hogy ahol egy verssor szótagszáma nem egész pontosan ugyanannyi, mint a vele együtt megszólaltatandó hangok száma, ott az énekesnek hangismétléssel, aprózással („virgulálással”) kell segítenie magán. Gálszécsi maga nem mondja ugyan, de eléggé egyértelmű, hogy ahol nem szótagból van több, hanem hangból, ott ennek az eljárásnak a fordítottja: a hangösszevonás, a melizmásítás oldja meg a helyzetet.

Aki a „virgulálás” rejtelmeiben el akar mélyedni, az keresve sem találhatna magának jobb iskolapéldát Huszár Gál húsvéti énekénél. A „Krisztus az

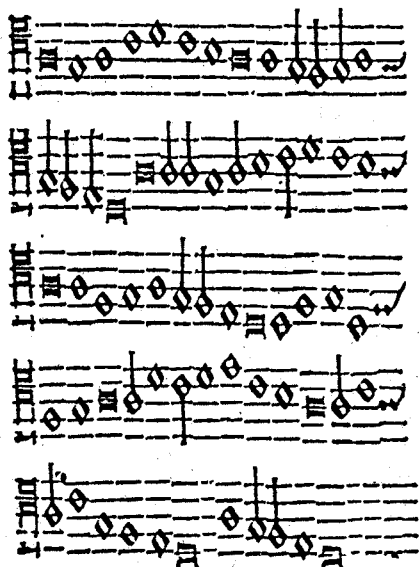
* A 60 éves Dobszay László tiszteletére 1995. február 4-én rendezett tudományos konferencián elhangzott előadás.

¹ Huszár Gál 1560-as énekeskönyvét használtuk (facsimile-kiadása: Budapest 1983), amelyben a „Krisztus az mi bűneinkért” az N7 jelzésű lapon található meg. A régebbi irodalom az éneket Huszár Gál tizenegy évvel későbbi, úgynevezett Komjáti Graduáljából ismerte, amelynek első kötetében, a CCLXXXI. lap versóján van rajta, két apró, cikkünk szempontjából jelentéktelen eltéréssel.

² Wittenberg 1524.

³ Csomasz Tóth Kálmán: *A XVI. század magyar dallamai*. Budapest 1958. 202.

MAS DICZERFT A CHRIS-
tus fel tamadasarol.

CHRIStus az mi bűneinkert,
meg hálá hogy minket azok-
tol, meg szabadítaná es fel ta-
mada, hogy nekűnc életet hozna,
Ezen mi mind örüllýunc es az Vr
Istent diczeriűc, Hálákar adgyunc
es mondgyunc Alleluia.

Emberec közűl az halalt senki
meg nem gyözhetè va, ezt mi-
uelèc az mi bűneinc, mert senki
bűnnélkül nem va, kikért álla-
ránc az halal es raitunc el hatal-
mazéc, országában foglágában tar-
uan Alleluia.

Iesus Christus Istennec fia, ki ez
vilagra idue, es az bűnt rolunc el
vőue, halálanac ereicuel, es hatal-
máual monduán, O halal lébec
te haláloed es pokol lefec meg e-
mésztöd, Alleluia.

Czodalaros had va ez, az ha-
lal es élet közöd, az élet keresetet vi-
felè es az halált el nyelè, ezt regen
meg monta va, az iras hogy meg
émésztetnec, az halal gyözödel-
münkre, Alleluia.

Christus az igaz hufuèti bara-
ny, Istentől nekűnc adator, hogy ő
ez vilagnac bűneit, el vennè ő ha-
láláual, kit ezt hisic, azoknac, az
ördög semmit nem árthat, mert
aytoiokor meg véreztéc, Alle-
luia.

Ier tisztelyűc ezert a Chris-
tust, lelkünk nec nagy örömè-
uel, mert ő az ő fent haláláual
minket meg szabadított, ördögötől
es halaltól, es az mi nagy bűneink-
től, kikért mi neki hálát adgyunc,
Alleluia.

Monduán hálá legyen teneked
zeremtöd mi edes Vrunc, hog min-
ket meg szabadítottal, minden el-
lenféginktől, es kérűnc adgyad ne-
kűnc, hog ezt bizonyyal hiheffűc,
es valhaffűc mind öröcké, Alleluia.

mi bűneinkért” verssorainak a statisztikája⁴ azt mutatja, hogy összesen hét nyolcsoros versszak $7 \times 8 = 56$ sora közül nem kevesebb, mint huszonötben van szükség valamiféle ügyes machinációra, „virgulálásra”, és hogyha a versszakok végének természetesen mindig változatlanul jelentkező „Alleluia”-refrénjétől eltekintve $7 \times 7 = 49$ sorral számolunk, akkor ez az ének verssorainak éppen-pont a fele.

De mihez képest számítsuk az anomáliákat? Mihez képest számítsunk –, vagy +1, 2, 3 szótagot, hogyha az első versszak maga is „virgulálva” van, tehát a maga 8, 9, 11, 8, 7, 8, 8, 4 szótagjával egyáltalán nem tekinthető mérvadóknak?

Erre a kérdésre válaszolva először is a Luther-ének német nyelvű szövegével kapcsolatban tehetünk egy érdekes észrevételt. A *Christ lag in Todesbanden* első versszakának a $7 \times 7 + 4$ szótagos fölépítése ugyanis a második strófától kezdve következetesen mindig $6 \times 7 + 8 + 4$ -re módosul, tehát az utolsó előtti sor mindenütt hosszabb egy szótaggal, például:

„den Stachel hat er verloren”, vagy
„ein Spott aus dem Tod ist worden”, vagy
„der Würger kann uns nicht rühren”.

Ezek szerint az ének hetedik sora, német korál esetében meglepő, rendhagyó módon, a második versszaktól kedve mindvégig a „virgulálás” eszközzel él, vagy (ami ugyanazt jelenti) az első versszakban tartalmaz egy „szabálytalan” hangösszevonást, melizmásítást:

„und singen Hallelu-uja”.

Huszár Gál szövegét olvasva nagyon hamar világossá válik, hogy a magyar fordítás nem a német eredeti hétszótagosságát követi, hanem, amint az már a kezdősorról is leolvasható, nyolcasba megy át:

„Krisztus az mi bűneinkért”.

A gyakori „virgulálás” miatt ez az elvileg tiszta képlet persze sokkal imbolygóbb, sokkal ködösebb formában van benne a versben, mint a németek hetese. Ennek ellenére könnyű olyan helyet találni, ahol kimondottan az ősi magyar (hangsúlyos) nyolcas vers jellegzetes ízei ütköznek ki belőle, mint például a negyedik versszak elején:

„Csodálatos / had vala ez,
az halál és / élet között.”

⁴ A részletes statisztika a következő:

-1 szótag: III/2 ki ez világra jöve; IV/4 és az halált elnyelé; VI/4 minket megszabadított; VII/4 minden el-lenséginktől

+1 szótag: I/2 meghala, hogy minket azoktól; II/2 senki meg nem győzhette vala; II/3 ezt mivelék az mi bű-neink; II/5 kikért szálla ránk az halál; III/1 Jézus Krisztus, Istennek fia; III/6 ó halál, lészek te haláloed; III/7 és pokol, lészek megemésztőd; IV/3 az élet keresztet viselé; IV/5 ezt régen megmondta vala; IV/6 az írás, hogy megemésztetnék; V/3 hogy ő ez világnak bűneit; V/7 mert ajtójokot megvérezték; VI/1 Jer, tiszteljük ezért a Krisztust; VI/3 mert ő az ő szent halálával; VI/7 kikért mi neki halát adjunk; VII/1 Mondván, halá le-gyen teneked; VII/3 hogy minket megszabadítottál

+2 szótag: II/4 mert senki bűn nélkül nem vala; II/7 országában, fogságában tartván; V/1 Krisztus az igaz hűsvéti bárány

+3 szótag: I/3 megszabadítana, és feltámadá

Van azonban a magyar versszaknak is egy sora, amely állandóan, szisztematikusan más, mint a többi, és pedig az ötödik. Ez tudniillik a maga „virgulálatlan” alapformájában eggyel kevesebb, tehát csak hét szótagot tartalmaz, amivel nagy mértékben emeli a veszforma artisztikumát, például:

„ezen mi mind örülünk”, vagy
 „ördögtől és haláltól”, vagy
 „és kérünk, adjad nekünk”.

A magyar változat strófaszervezetét ezek után a következő számokkal igyekszünk rögzíteni⁵: $4 \times 8 + 7 + 8 + 8 + 4$.

Már most magára a „virgulálásra” rátérve egészen természetes, hogy a szótagszám szempontjából rendhagyást mutató sorok nagyobbik része volta-képpen egyáltalán nem „problematikus”, és hogy a megoldás különösen a -1, illetve a +1 szótag kategóriájában mindenféle okoskodás nélkül, pusztán a természetes nyelvérzékre támaszkodva is viszonylag könnyen megtalálható. A dallamstrófának rögtön a legelső soránál maradva, nemigen lehet vitás például, hogy az utolsó két versszak kezdete

illetve

formában „virgulálandó”, vagyis hogy itt, egymás közvetlen szomszédságában, egy és ugyanannak a dallamsornak az egymástól nyelvi okokból különböző, kétféle „virgulálására” találtunk példát.

Ugyanakkor azonban Huszár Gál kottájából a vak is láthatja, hogy ezen a területen sokkal nehezebb esetekre, és sokkal bonyolultabb megoldásokra is számítani kell. Próbáljuk meg az előttünk levő négy 16. századi kotta-sor tanulságait összefoglalni:

1) Mint már az eddigiekből is kiderült, a „virgulálásnak” semmi köze sincs egy dallam zenei értelemben vett formájához. Huszár Gált azért nem zavarja, ha a kottájában a „Christ lag in Todesbanden” formaalkotó ismétlései elmosódnak, mert tisztában van azzal, hogy a zenei történet felszínén improvizatív esetlegességgel beálló apró változások, módosulások egyszerűen nem vesélyeztethetik a dallam nagyformájának a megvalósulását.

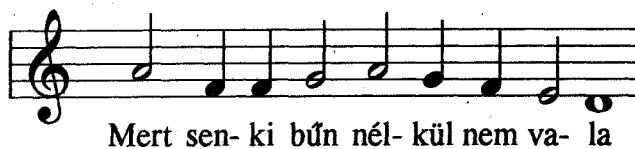
⁵ Szemben például Csomasz Tóth Kálmánnal, ld. *i. m.* 663.

2) Rá kell ébrednünk arra, hogy a „virgulálás”, úgy, ahogyan Huszár Gál húsvéti énekében előttünk áll, nem csak annyi, mint a Gálszécsi Istvánnál látott hangismételgetés, aprózás, hanem más is, több annál. A „Krisztus az mi bűneinkért” második és harmadik sorában új hangok is jelentkeznek, kivétel nélkül mindig vagy váltó- vagy átmenőhang-funkcióban, amelynek egyrészt természetesen a megváltozott szótagszámú sornak az alapdallamhoz igazítását segítik elő és teszik meggyőzővé, másrészt azonban kétségkívül új „vonásokat” is rajzolnak a dallam „arcára”, és ezáltal a „virgulálást” a 16. században közismerten tipikus improvizatív énekművészet egyik legelső eszközévé avatják.

3) Az új dallamhangok jelentkezésének metrikus darabok esetében természetesen nem csak dallami, hanem ritmikai illetve metrikai jelentősége is van. A „Krisztus az mi bűneinkért” alapvetően két semibrevis-enként mozgó ritmusába az „új” hangok három minimás, öt minimás és hat minimás hangcsoportokat azaz heterometriát hoznak bele. A német eredeti 6–7. sorában található minimák, illetve az azok körül szerveződő hasonló páratlan ütemek azt tanúsítják, hogy ez a heterometria alapvetően nem idegen a dallam karakterétől. Mégis, ahogy a versforma átalakításában az ének asszimilációjának, magyarra „fogadásának” a jelét láttuk, úgy az is egyértelmű, hogy ezekből a „megvirgulált” sorokból a magyar zenei érzék, a magyar alakító ösztön szerénységükben is félreismerhetetlen jeleit szabad kiolvasnunk.

Szeretnénk most a fentiekben összegzett tapasztalatokat még két ellenpróbának alávetni.

Vajon hogyan kell énekelni a „Krisztus az mi bűneinkért” második versszakának a negyedik sorát? Az első strófához lekottázott nyolc hang kevés, mert a verssor kilencszótagos. A Gálszécsi-féle „hagyományos” lehetőségek körében mozogva a következő megoldási módozatok merülhetnek föl:

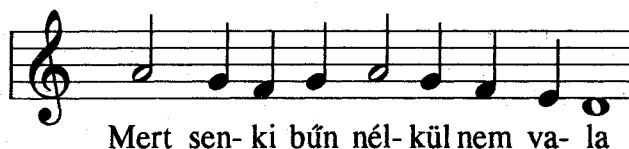
vagy

vagy

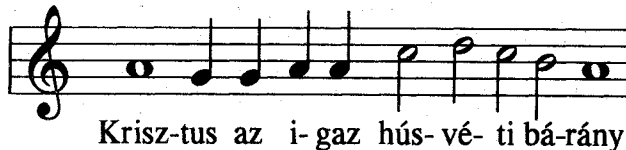

Muszáj megkockáztatnunk azt a véleményt, hogy ez egyik sem az „igazi” megoldás. Viszont kár lenne nem észrevenni, hogy a problematikus dallamsort Huszár Gál egyszer már „megvirgulálta” az első versszakban, a +1 kategória céljaira, még ha nem is a negyedik, hanem a második dallamsor helyén. Egy pillanatig sem kétséges, ez a tökéletes megoldás:

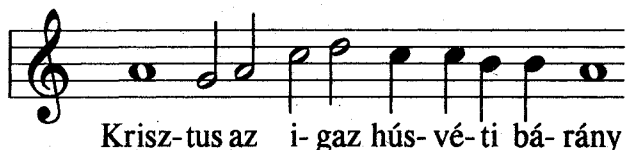

A „Krisztus az mi bűneinkért” ötvenhat verssora között megfigyelésünk szerint mindössze egyetlenegy akad, amelynek a megszólaltatására nézve Huszár Gál első versszakából nem lehet eleve sikeresnek ígérkező javaslatot kihüvelyezni, éspedig az ötödik versszak legelső sora. A gond itt abból származik, hogy az első dallamsor csak nyolchangos alapformájában, illetve szinte valószínűtlenül hosszúra, tizenegy hangra „virgulált” formájában áll rendelkezésünkre. A nyolc szótagból, amint azt már láttuk, elég könnyű kilencet csinálni. Az ötödik versszak elején viszont tízre volna szükség, tehát egyik megoldás sem alkalmazható automatikusan.

Próbálkozzunk először most is a Gálszécsi-féle „gyalogos” megoldással:

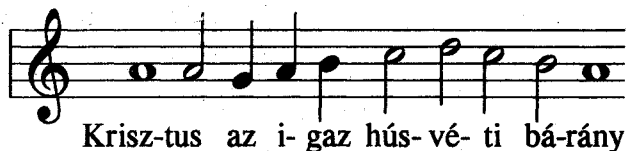
volna az egyik elméleti lehetőség,

a másik. Mivel egyik sem különösebben vonzó, továbbá mivel a kettő elvileg még éppen lehetséges kombinációitól sem várunk túl sokat, muszáj önálló megoldással kísérleteznünk.

Javaslatunk a nyolchangos és a tizenegyhangos változat „keresztkezésével” állott elő. Az utóbbiból veszi a kezdőhang megismétlésének és a terclépés átmenőhangos kitöltésének a gondolatát, az előbbiből a dallamsor nagyobbik felét, az utolsó öt hangot⁶:

⁶ Gondolatmenetünk lényege nem az, hogy a szóban forgó hely így és csakis így szólaltatható meg. Amit mondanunk, csak annyi, hogy ilyen vagy ehhez hasonló megoldásra (megoldásokra) van szükség.

Krisz-tus az i-gaz hús-vé-ti bá-rány

Huszár Gál húsvéti énekéről szólva Csomasz Tóth Kálmán a következőket mondja⁷: „[...] itt részben hangismétlésekkel, részben átfutó hangok beiktatásával segít magán a magyar alkalmazó [...], ezzel az illető énekek magyar változatai a metrikus kötöttségből a gregorián, és talán a népi parlando szabab- dabb, oldottabb recitatív stílusa felé hajoltak el.”

Ezt nem gondoljuk. Nem valószínű, hogy egy ének annak rendje-módja szerint stílust cseréljen, mindössze néhány szótag kedvéért. A „virgulálás”, amint láttuk, módosíthatja ugyan adott versszak szövegének összefüggésében az illető versszak metrikai viszonyait, új, esetleg meglepő metrikai jelen- ségek létrejötteként az okozójává válhat, de nem veszi el egyszer s mindenkorra az ének metrikus jellegét.

Van azonban ennél izgalmasabb kérdés is. Vajon mi, mai magyar muzsi- kusok, meg fogunk-e tanulni valaha is rendszeren „virgulálni”?

Félős, hogy nem.

Hacsak nem fogjuk a „húsvéti ének”-hez hasonló helyeket gondosan egymás mellé gyűjteni, kiértékelni, és azok tanulságait óvatos ízléssel alkalmazni.

REGVRLI ES DELLESTI

Hristus az mi bűneinkert
 meg hálá hogy minket azoktól, meg
 s'abaditana es fel tamada, hogy ne-
 k'ünnc életet hozna. Ezen mi mind
 örüllyünnc es az VR Istent diczeriünc,
 Hála.

ENEKLESE C. CCLXXXI

Hálakat adgyunc es mondgyunc.
 Alleluia.
 Emberec közöl az halált, fenki meg
 nem győzhetté vala, Ezt miuelęc az mi
 bűneinc. Mert fenki bűnnelkül nem va-
 la, Kikert s'jalla ranc az halal, es ray-
 tunc el hatalmazęc. or'ságaban fogla-
 gaban tartuan, Alleluia.
 Iesus Christus Istenec fia, ki ez vi-
 lagra i'öue. es az bűnt rolunc el v'öue,
 halálanac ereieuel, es hatalmáual mond-
 uán. O halal lefęc te halalod, es po-
 kol lefęc meg emefüröd, Alleluia.
 ccc Czu-

Huszár Gál, *A keresztyéni gyülekezetben való isteni dicséretetek és imádságok* (Komjáti 1574).

⁷ I. m. 663. old.

Introitus in gloriosa re- surrectione domini

örül és öröendezke-
restieneknek gőleke

zeti, diczeret uristen te neked,

Mert az Jexus ki aldozek te eretted,
diczeret uristen te neked,

Az „Örülj és örvendezz, keresztyéneknek serege” introitus az 1619-es Spátzai graduálból
(a Debreceni Református Kollégium Nagykönyvtárának példányából; Stoll 38).

Lásd Fekete Csaba cikkét lapunk II. évfolyama 1. számának 20. oldalán
és a jelen szám címlapját ill. a belső borító szövegét.